

ILM FAN XABARNOMASI

Ilmiy elektron jurnali

OROL DENGIZI VA U BILAN BOG‘LIQ EKOLOGIK, IJTIMOY-IQTISODIY MUAMMOLAR

Rahimova Feruza Sharof qizi

*Buxoro davlat pedagogika instituti aniq va tabiiy fanlar fakulteti,
Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari yo‘nalishi talabasi*

Annotatsiya: Ma‘lumki bugungi kunga qadar Orol dengizi suvi ancha qurib atrof muhitga salbiy ta‘sirini o‘tkazib kelmoqda. Orol dengizining tobora qurishi “Orol fojiasi” nomini olgan muammoni keltirib chiqaradi. Bu muammoni hal etish uchun esa bir qancha chora yadbirlar amalga oshirilmogda. Ushbu maqolada Orol dengizi bilan bog‘liq muammolar, ularning atrof muhitga ta‘siri va muammoni bartaraf etish yo‘llari to‘g‘risida so‘z yuritamiz.

Kalit so‘zlar: Ekologik muammolar, insoniyat, daryolar, tuz, ko‘l, qo‘shni davlatlar, yechim, ijtimoiy muammolar, turmush tarzining o‘zgarishi;

Annotation: As is well known, the water of the Aral Sea has significantly dried up, having a negative impact on the surrounding environment. The continued drying of the Aral Sea has given rise to the problem known as the "Aral Sea crisis." Various measures have been implemented to address this issue. This article discusses the problems associated with the Aral Sea, their impact on the environment, and the possible solutions to mitigate them.

Keywords: environmental issues, humanity, rivers, salt, lake, neighboring countries, solutions, social problems, changes in lifestyle.

Orol dengizi dunyo ekologik muammolarining eng yirik ramzlaridan biridir. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab inson faoliyati ta‘sirida dengizning hajmi keskin kamayib, ekologik falokat hududiga aylangan. Bu jarayon faqat atrof-muhitga emas, balki mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ham jiddiy ta‘sir ko‘rsatdi. Ushbu maqolada Orol dengizining ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy muammolari, ularning sabablari va oqibatlari tahlil qilinadi.

Orol dengizi — Markaziy Osiyoning qadimiy tabiiy suvlardan biri bo‘lib, bir vaqtlar yer yuzidagi eng katta yopiq suv havzalaridan biri edi. Ammo XX asrning o‘rtalaridan boshlab inson faoliyati tufayli dengizning hajmi keskin qisqardi va bu hodisa ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy falokatga olib keldi.

Ekologik muammolar - Orol dengizining qurishi asosan sug‘orish tizimlarining noto‘g‘ri rejalashtirilishi va daryolardan haddan tashqari suv olish bilan bog‘liq. Bunga quyidagi ekologik oqibatlar kiradi:

1. Dengizning qisqarishi va suv hajmining kamayishi: 1960-yillardan beri Orol dengizi 90% hajmini yo‘qotdi, natijada tuz konsentratsiyasi oshib, hayot uchun yaroqsiz holga keldi.
2. Bio xilma-xillikning yo‘qolishi: Suvda yashovchi ko‘plab organizmlar, jumladan, baliq turlari yo‘q bo‘lib ketdi. Bu dengizning ekotizimini butkul izdan chiqardi.
3. Quruq dengiz tubidan chang va tuz bo‘ronlari: Quruq hududlarda shakllangan tuz va chang bo‘ronlari mahalliy va xalqaro miqyosda havoning ifloslanishiga sabab bo‘lmoqda.

Orol dengizining qurishi asosan Amudaryo va Sirdaryo suvlarining qishloq xo‘jaligida haddan tashqari foydalanilishi natijasida sodir bo‘ldi. XX asrda bu daryolardan sug‘orish uchun katta miqdorda suv olinib, dengizga yetib boruvchi oqim deyarli to‘xtadi. Natijada: Orolning hajmi va maydoni qisqardi – 1960-yillardan boshlab dengiz hajmi 90 foizdan ko‘proqqa kamaydi.

Tuzlanish darajasi ortdi – dengiz suvi bug‘lanishi ortidan tuz konsentratsiyasi o‘sdi, bu esa suv va qirg‘oqdagi biologik xilma-xillikni yo‘q bo‘lishiga olib keldi.

Atmosfera ifloslanishi – qurigan dengiz tubida paydo bo‘lgan tuz va chang bo‘ronlari nafaqat mintaqaga, balki qo‘shni hududlarga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Ijtimoiy muammolar - Orol dengizi atrofida yashovchi aholining turmush tarziga ekologik muammolar bevosita ta‘sir ko‘rsatdi. Bunga quyidagilar misol bo‘la oladi:

1. Qishloq xo‘jaligi va baliqchilikning pasayishi – dengiz suvi kamayishi natijasida baliqchilik sanoati deyarli yo‘q bo‘ldi, qishloq xo‘jaligi esa sho‘rlanish sababli inqirozga uchradi.

2. Sog‘liqni saqlash muammolari – chang va tuz bo‘ronlari sababli nafas olish yo‘llari kasalliklari, ayniqsa, bronxit va astma holatlari ko‘paydi.

3. Aholi migratsiyasi – iqtisodiy qiyinchiliklar sabab ko‘plab odamlar mintaqani tark etishga majbur bo‘ldi, bu esa ijtimoiy muvozanatga zarar yetkazdi.

Muammoni hal etish choralari - Orol dengizi inqirozini bartaraf etish uchun mintaqaviy va xalqaro miqyosda turli loyihalar amalga oshirilmoqda. Ular orasida quyidagilarni alohida ta‘kidlash mumkin:

Shimoliy Orol dengizini tiklash loyihalari – Qozog‘istonda amalga oshirilgan Qarakalpakbo‘y suv ombori (Koksaray) loyihasi Shimoliy Orolning bir qismini tiklashga yordam berdi.

Suvni tejash texnologiyalari – qishloq xo‘jaligida tomchilatib sug‘orish va boshqa zamonaviy usullardan foydalanish orqali daryolardan olinadigan suv miqdorini kamaytirish ishlari olib borilmoqda.

Xalqaro hamkorlik – Orol dengizini saqlash xalqaro jamg‘armasi (IFAS) doirasida Markaziy Osiyo davlatlari birgalikda ekologik va ijtimoiy muammolarni hal qilishga qaratilgan loyihalarni amalga oshirmoqda. Orol dengizini saqlash xalqaro jamg‘armasi (IFAS - International Fund for Saving the Aral Sea) 1993-yilda Markaziy Osiyo davlatlari tomonidan tashkil etilgan. Uning maqsadi Orol dengizi hududida ekologik inqirozni yumshatish, iqtisodiy rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirish va ijtimoiy-iqtisodiy tiklanishni ta‘minlashdan iborat. IFAS doirasida bir nechta strategik dasturlar va hisobotlar ishlab chiqilgan.

Hisobotlardan asosiy xulosalar

Orol dengizi atrofidagi ekologik va iqtisodiy inqirozni hal qilish mintaqadagi barcha davlatlarning faol ishtirokini talab qiladi.

Suv resurslarini barqaror boshqarish bo‘yicha o‘rta va uzoq muddatli strategiyalarni ishlab chiqish zarur.

IFAS tomonidan amalga oshirilayotgan loyihalar qisqa muddatli natijalar berayotgan bo‘lsa-da, ular barqaror rivojlanish uchun asos yaratadi.

IFAS hisobotlari rasmiy veb-saytlarda va xalqaro tashkilotlarning hisobot bazalarida chop etiladi. Ular xalqaro hamjamiyatni Orol dengizi inqirozini bartaraf etishga jalb qilish uchun muhim hujjatlar hisoblanadi.

Orol dengizi inqirozi inson faoliyatining ekologik muvozanatga bevosita ta‘sirining yaqqol misolidir. Ushbu muammoni hal qilish nafaqat mintaqaga, balki butun dunyo hamjamiyati uchun dolzarbdir. Barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan chora-tadbirlar mintaqaning ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy tiklanishini ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi.

ILM FAN XABARNOMASI

Ilmiy elektron jurnali

Adabiyotlar ro'yxati

1. Glazovskiy N.F. «Ekologicheskie problemy Aral'skogo morya». Moskva: Nauka, 1990.
2. Micklin, P. «The Aral Sea Disaster». *Annual Review of Earth and Planetary Sciences*, 2007.
3. Rakhmatullaev, S. et al. «Water Management in the Aral Sea Basin: Challenges and Solutions». *International Journal of Water Resources Development*, 2010.
4. «Orol dengizini saqlash xalqaro jamg'armasi (IFAS) rasmiy hisobotlari». IFAS veb-sayti: <http://ec-ifas.org>.
5. «Markaziy Osiyoda suv resurslarini boshqarish va Orol dengizi muammolari». Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2021.
6. Alimov, T.A., Abduvaliev, A.R. «Orol dengizi ekologik inqirozi va uning iqtisodiy oqibatlari». Toshkent, 2020.
7. Postel, S. «Last Oasis: Facing Water Scarcity». New York: W.W. Norton & Company, 1997.
8. Qodirov, B. «Orol dengizi mintaqasidagi ekologik muammolar va ularning yechimlari». *Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish* jurnalining maxsus soni, 2018.
9. «Birlashgan Millatlar Tashkiloti atrof-muhit bo'yicha hisobotlari». UNDP: «Aral Sea Basin Programme», 2019.
10. «Orolbo'yi hududining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi». Toshkent: Iqtisodiyot ilmiy-tadqiqot instituti, 2021.